

הלכות יום העצמאות ויום ירושלים

הופעת "קובץ שו"ת" הלכות יום העצמאות ויום ירושלים¹ בערב יום העצמאות הכ"ה היה לצבור התורני אירוע נכבד, כי מעתה יכול כל הרוצה בכך לרדת לכבשונה של היצירה ההלכתית על חג זה ולהכירה מכלי ראשון. התחיל בליקוט קובץ זה שר הדתות ד"ר זרח ורהפטיג והשלימו וביצע את מפעל העריכה ד"ר נחום רקובר שנתן לקובץ צורה נאה ואסתטית והוסיף בראשיתו מבוא חשוב הדרן ביסודותיו ההלכתיים². הקובץ מחולק לשבעה שערים המכילים את התשובות לפי נושאים, בסופו מובאות החלטות הרבנות הראשית על יום העצמאות ויום ירושלים ומפתחות.

מלבד תרומה חשובה בבירורים הלכתיים יש לפנינו גם ניתוח היסטורי יסודי של אירועים בעבר ובהווה. הנתונים ההיסטוריוסופיים הללו מתייחסים לבירור ההילכתי באותה הדרך שמתייחסת בחירת הנתונים המוכנסים למחשב לפעילות של עיבודם. בעוד שקביעת הנתונים ההיסטוריוסופיים היא סובייקטיבית הרי הבירור ההילכתי שנעשה על בסיס הנתונים הללו הוא אובייקטיבי למדי. לפיכך השוואה הלכתית בין פוסקים בנושא זה תהיה משמעותית רק אם אילו יהיו בעלי השקפות הסטוריות זהות.

כהדגמה נביא שני ויכוחים מרתקים שבקובץ זה. האחד בין הרבנים נריה וגורן אודות אמירת ברכת שהחיינו ביום העצמאות והשני בין הרב אמסעל עורך

1 לא כל מה שנדפס על יום העצמאות נכלל בקובץ, והבחירה היתה לפי שקול דעתו של העורך. מבין המאמרים שלא נכללו בקובץ יש להזכיר את "הלל והודאה ביום העצמאות" לר' א. ד. בוראק, "אור המזרח", נ. י., אייר תשי"ד; "ואותו יום עשאוהו יו"ט למ. בן חיים, שערים, ה' אייר תשט"ו"; "בדבר חג יום העצמאות" לר' י. ל. מימון, "אור המזרח", אייר תשי"ד; "קדושת מדינת ישראל ויום העצמאות" לר' צ. י. קוק, "שערי הלכה", (בהכפלה); "עצמאות ישראל לאור המקורות" לר' ר. קצנלבוגן, "שערים, י"א אייר תשי"ד"; "ראשית צמחת גאולתנו": מצפה, שנתון הצופה לשנת תשי"ג; "המדינה וחזון ישראל", לש. ז. שרגאי בספריו "תחומים" ו"תהליכי הגאולה והתמורה" שיצאו בהוצאת מוסד הרב קוק, תשי"ב; תשי"ח. מאמרו של הרב ש. ישראלי שבמורשה ה', יצא לאור אחרי השלמת הקובץ.

2 יש לראות את ביקורתי כהשלמה למבוא זה. ד"ר רקובר גם תקן את האזכורים שהיו במאמרים המקוריים, ונוסף על החיפוש בכתבי עת שונים, הוא גם חיטט בארכיוני הרבנות הראשית.

המאור ששלל נמרצות את יום העצמאות לבין שני משיגים הרב נ. צ. פרידמן והרב ב. פוסקאוויטש. הויכוח הראשון היה הילכתי וענייני כי משתתפיו עמדו על אותו המישור המחשבתי, אך בויכוח שבין הרב אמסעל ומשיגיו עמדו המתווכחים במישורים מחשבתיים שונים לחלוטין. אמנם המשיגים טענו נגד הרב אמסעל במישור ההילכתי בלבד אך ברור שמחלוקתם התמקדה בנתונים ההיסטוריים של יום העצמאות ועיקר היה חסר מדבריהם. להלן ימצא הקורא טבלה מסכמת של הפסקים השונים של יום העצמאות, ברם, כאמור, כפתיחה לכך חשוב שנדע אודות הגישות המחשבתיות של הפוסקים הללו. התקדימים ההילכתיים ליום העצמאות היו החגים שאינם מוזכרים בתורה. אילו כוללים את פורים, חנוכה, ט"ו באב, הימים הטובים שבמגילת תענית ומאות המועדים הזוטרים שנקראו פורים שני.

הדרך הקלה ביותר מבחינת הפסיקה היתה לסווג את יום העצמאות ויום ירושלים בין חגי פורים שני, כי על כך כמעט ואין מגבלות הלכתיות, קיימים על כך תקדימים לרוב מכל קהילות ישראל וגם אין צורך במסכת היסטוריוספית מסובכת כי די בקביעה שהיתה כאן סיעתא דשמיא והרי קיימת רשות ומצוה להודות לה' על כך. המגרעת העיקרית בדרך זו כי המסגרת של פורים שני מגבילה את מימדי החג. ואכן שני הרבנים שבחרו בדרך זו, הרב עבדיה הדאיה והרב שריה דבליצקי³ הורו לומר הלל בלי ברכה. הרב הדאיה אף לא התיר לומר הלל זה מיד לאחר העמידה אלא בסוף התפילה. ההגבלה של ימי העצמאות וירושלים למסגרת של פורים שני היא פרי הגישה המחשבתית שאין ימי העצמאות וירושלים אירועים דתיים ממלכתיים בעלי משקל לאומי אלא נסים וחסידי ה'. הרב הדאיה אף מצא חסרונות בקביעת ה' אייר כיום העצמאות, כי ביום זה לא התרחש נס צבאי או מדיני אלא אדרבא, שונאינו התקיפנו ופוגרומים פגעו ביהודי ערב.

הסיווג של יום העצמאות עם מועדי מגילת תענית שנחגגו לזכר הצלחות צבאיות ונסים אחרים בתקופת הבית השני מעורר בעיה מסוג אחר. הגמ' מסכמת שאין להוסיף על חגי מגילת תענית (כ"ה, יח, ב). ה"פרי חדש" פירש את האיסור כפשוטו, דהיינו שאין להוסיף מועדים נוספים, וה"חתם סופר" צימצם איסור זה אך ורק לימים טובים שנקבעו בקשר עם בית המקדש⁴. חלק הגון מתשובות הקובץ דנות בבעיה זו. הרב רגנשברג הכריע כפרי חדש, הרבנים ראטה ואונטרמן הסתמכו על החת"ס מבלי להתנצח עם הפר"ח (וכן הרב הדאיה שהסתמך על מהר"ם אלשאקאר⁵), הרבנים גרשוני ונריה דחו בפלפולם את דברי הפר"ח והכריעו בכך כחת"ס, הרבנים פרידמן וגורן טענו שאף הפר"ח יודה שיש לחגוג את יום העצמאות העולה בחשיבותו על חגי מגילת תענית. הרב אמסעל טען ההיפך, שאף החת"ס לא הזכיר אמירת הלל אלא "יום מועד" (אף כי הרב אמסעל אינו מוכן להעניק ליום העצמאות כל חגיגות שהיא).

3 מאמרו של הרב דבליצקי על יום ירושלים עורר סערה בקרב החוגים החרדיים של בני ברק.

4 זוהי גם דעת ר"י עמרין בספרו מור וקציעה.

5 החת"ס פסק כמהר"ם אלשאקאר שהעניק לראשי העדה סמכות לקביעת ימים טובים על

בסיס הכח של טובי העיר לתקן בענייני מסחר.

ההשוואה וההניגוד של יום העצמאות עם פורים וחנוכה יוצרים מתח העובר ברבות מהתשובות, מחייביו של יום העצמאות מדגישים את הגאולה הפיזית שבחנוכה ובפורים ואילו שוללי יום העצמאות מדגישים אך ורק את הצד הדתי הרוחני שבחגים אילו.

לפי המסופר בתלמוד, החכמים אישרו את המעמד של חג הפורים או של מגילת אסתר רק אחרי שמצאו לכך אסמכתאות בתורה או סברות וק"ו.⁶ האם יפכו כח הנימוקים שאיפשרו את חגיגת הפורים עבור יום העצמאות? הרבנים ראטה, גרשני, אונטרמן, פרידמן, שטערן (בפסקו מתשי"ד וכנראה גם גורן ואהרנברג) קובעים ששקול יום העצמאות כנגד חנוכה ופורים. הרבנים הדאיא ושטערן (בפסקו השני)⁸ מסבירים באריכות את נחיתות יום העצמאות מחנוכה ומפורים בגלל חוסר ההשראה הדתית שביום העצמאות.⁹ חסרון אחר ביום העצמאות מוצאים הרבנים גליקמן ברוך והדאיא שמחשיבים את עניין יום העצמאות לנס נסתר, אלא שברון מרשה לומר מזמורי שבח והודיה לחפץ בכך והשנים האחרים מורים לכתחילה לעשות כן בלי ברכה. שני רבנים — גורן ונריה — מסכימים על המוטיבים המשיחיים של יום העצמאות, אלא שאליבא דגורן על ידי שיבוץ החג בדפוסי המסורת נבטיח את קיומו הנצחי ואליבא דנריה דוקא משום שיום זה הינו בגדר אתחלתא דגאולתא איננו יכולים לקבעו כיום טוב לדורות עד שתהיה בו התעוררות דתית מלאה. כמה מהמתדיינים עברו גם לתחום המיטפיזי, האם ההלכה מצריכה סמכות נבואית עבור קביעת חג חדש, ואם נדרשת סמכות זו האם האם מחייבת את יום העצמאות. הרב רגנשברג קובע שבשנת תש"ח לא היתה כל סמכות כזאת, הרב אהרנברגר מוצא אותה בנביאי העבר והרב כשר (לא בהקשר זה) מצביע על חישובי הקץ שבספר "קול התור"¹⁰ א המיוחס לתלמידי הגר"א כמקור נבואי למחצה המחייב חג זה. כדאי לציין שהרב קוק ז"ל כתב שמתהלכים בקירבינו חוזי גאולה,¹¹ ולפי שיחה שהיתה לי עם ר' דוד הכהן, הנזיר הירושלמי, הרב קוק וכן הנזיר עצמו נפגשו עם חוזי גאולה אילו. אמנם לא המורה ולא התלמיד יחסו לזה סמכות וגיבוי לענייני הלכה.

6 המקור המצוטט ע"י הרב גורן ממגילת תענית בדבר הק"ו שאפשר את חגיגת פורים (עמ' נ'). אינו מהמגילה גופא אלא מה"גמרא" שעל המגילה.

7 במדרשים מאוחרים מסופר על התלבטויות חז"ל בדבר קביעת חנוכה כחג.

8 פסקו הראשון של הרב שטערן נדפס ב"אור המזרח", תשי"ד. ופסקו השני ב"המאור" תשי"ח. הקשר בין חבמות לתוכן המאמרים אינו מקרי שכן "אור המזרח" שייך לחוגים הדתיים הלאומיים ו"המאור" לחוגי סאטמר.

9 לדברי הרב הדאיא היה יותר מתאים לחוג את יום העצמאות בתאריך של החלטת האו"ם עבור חלוקה או בתאריך של שביתת הנשק. הרב גורן משתמש בסברה דומה בכדי לחוג בג' אייר את חגיגות יום העצמאות כאשר ה' אייר נופל בשבת.

10 א התקופה הגדולה, ובסופו ספר קול התור מאת ר' הלל משקלוב, בעריכת מ. מ. כשר ירושלים תשכ"ט.

11 "ספיהי נבואות הנה צומחות ובני נביאים מתעוררים..." (חכמת הקודש, קנ"ז) הנזיר שח לי שהוא חשמיט ממאמר זה כמה שורות שהכילו פרטים נוספים על בני הנביאים הללו.

את הניגוד לטענת הרב אמסעל שהמדינה העבירה רבים על דתם אפשר למצוא בקביעת הרב אונטרמן שפירסומי ניסא ביום העצמאות הוא בגדר מצוות קידוש השם, בדברי הרב גרשוני שמצוה לפרסם את האתחלתא דגאולתה ובתקות הרב פרידמן שפרסום נסי ה' יביאו למהפכה הרוחנית.

הויכוח האידיאולוגי הכרוך ביום העצמאות גלש לא במעט לתחומים נוספים. הרב רגנשברג פותח את מאמרו בקביעת עובדה שהיום נקבע ע"י הממשלה ומאחר וגדולי התורה הם כנגד חגיגת יום זה. אין לו בסיס הלכתי. על ידי כך נוצר מעגל קסמים: גדול התורה הרב רגנשברג לא יפסוק למען חגיגת יום זה כי גדולי תורה אינם תומכים בו,¹¹ אך אם כל גדול תורה ימנע בגלל זה מלתמוך בחגיגת יום העצמאות יחסר הבסיס ההלכתי הזה מהחג. קביעתו זו של הרב רגנשברג גם מפקיעה ממועצת הרבנות הראשית לישראל את המעמד של גדולי תורה ובית דין.¹² הרב רגנשברג מסיים את מאמרו במבואה מדברי ה"חזון איש" שהתנגד בחריפות לקבוע יום צום מיוחד לשואה.

הטבלה המצורפת מסכמת את השיטות השונות בדבר פסקי יום העצמאות ויום ירושלים.

11 הרב רגנשברג מתפלפל בבעיה התיאורטית: אילו חכמי ארץ ישראל יסכימו על יום העצמאות, האם יהיה העובר על דבריהם עובר על הלאו "לא תסור". הרב אונטרמן בפיסקו על יום ירושלים קבע שהעובר על חגיגת יום ירושלים לא יהיה עבריין.

12 למותר לומר שמחייבי יום העצמאות העניקו לרבנות הראשית ולעצמם תוקף של ב"ד. השווה לדברי הרב י. ד. סולוביצ'יק: "בעניני הלכה מסר הקב"ה לחכמי ישראל את האוטוריטה לפסוק טמא — טהור, חייב — פטור, אסור — מותר. אולם בשאלות היסטוריות... שנוגעות... לגורלו של עם הנצח, פוסק הקב"ה בעצמו הלכה כדברי מי... בימינו פסק בורא העולם, כי ההלכה כיוסף של תרס"ב (דהיינו, חז"י הציונות הדתית). "ספר וסיף", ארבע דרשות. אמנם הרב סולוביצ'יק לא דן בהלכות יום העצמאות, אך אם קביעתנו, בדבר התלות של הלכות היום בהיסטוריוסופיה של היום, בעינה עומדת, יש בכך תשובה לדברי הרב רגנשברג. (תודתי נתונה לרב טלזנר שהעמיד לרשותי את עלי ההגהה של תרגומו העומד לצאת לאור בקרוב).

שונות	שהחזינו	הלל	קריאת המורה והפסרה
הרב י. גרשוני: ברכת הלל "אשר גאלנו" ^{הרב מ. מ. כשר: יש לשנות בפסח את הכוס החמישי ולומר עליו חלל הגדול. בחנוכה יש לברך "שעשה נסים לאבותינו בימים זהם ונמלן חוה" (עם וי"ו) לומר נס תקופתנו.} הרבנות הראשית בהתקנותיה תקנה אמירת פירי גאולה שונים ומקצת שופר בלי ברכה.	הרבנים: משלם ראטה ושלמה גורן	הרבנים: יהודה גרשני, שלמה גורן, משולם ראטה, ג. צ. פרידמן, מחיבים בפירוש עם ברכה, הרבנים י. מ. אהרנברג, בעלאל כהן, א. י. אונטרמן, מ. מ. כשר, ח. ויז'י. ב. פאסקאוויטש, חייבו ולא דנו כענין הברכה, ש. ט. ששערך (פסקו מתשי"ד). מ. ה. קפלן על יום ירושלים.	הרבנים: א. בר שאל, א. אלער וש. י. הלוי
אם הרב ש. ט. שטערן מסתפק אם יש לברך על חלקת נרות ביום העצמאות (מאמר מתשי"ד).	בגלל ספק ברכה לבטלה נאמר בהחלטת הרבנות הראשית מתשי"ד, לומר בערב החג: "וברך דוד את ה' לעיני כל הקהל ויאמר דוד בא"ה אלשי ישראל מן העולם ועד העולם שהחזינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".	הרב מ. צ. נריה מתנגד לקבעו לדורות. הרב א. י. אונטרמן: חגיגת יום ירושלים אינה חובה מוחלטת. הרב ע. הראיא: הלל שלם בלי ברכה בסוף התפילה ולא אחרי תעמידתו.	בהתקנות הרבנות הראשית: קוראים בניגון חפסרה "עוד היום בגבו לעמוד", אך בלי ברכות. חשי"ץ קורא בקול רם פסוקי נחמה שונים ואומרים בקול רם בפתחת הארץ "שמע ישראל" וי"ו הוא הא-לילים.
הרב ש. ט. ה. קוק מציע לומר אחר ברכת שהחזינו "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".	הרבנים גליקמן וש. דבליצקי: ביום ירושלים הלל שלם בלי ברכה. הרב ל. בארון: אין לומר הלל אך אין למחות ביד אילו האומרים זאת בלי ברכה		

שמות	שמות	הל	החלק הראשון
המחברים (שמותם) ד"ר י. קניאלי : ראוי לכתוב על החלק (א) כמחזה למחזות נותר על הכרזה. העצמאות הראשית : יום הכרזה.	הרבה י. מ. אהרנברג א. בר שאו"ל מ. צ. נרד. מתנגדי החלק מאלים מאלים ההתחלה.	הרבה : מאיר אמשל, ש. ט. שטערן בפסקו השני. זה מנהגם של החוגים החרדים.	ד"ר מ. צ. נרד

אמירה מסוייגת

קריאת תורה	הלל	שחרותו	עונש
החלטות הרבנות הראשית משנת תשי"ז (יום העצמאות חל בשבת): אחר הברכה תיבך לקיים מקדש השבת קורא בקול רם רשימת פסקי נחמה מדברי הנביאים. שנת תשי"א: בליל יום העצמאות: פותחים הארון ואומרים: "שמע ישראל" (בקול רם) "ה' הוא הא-לקים, ג' פעמים) ותש"ז אומר: "כי תבוא מלחמה"... תקיעה גדולה. שחרית: קוראים בניגון הפסטה "עזר חיים כנוב לעמוד" (הפסרת אחרון של פסח בחז"ל) בחתלה משנת תשי"ד חודגז שאז מברכים על הפסחה.	הרב מ. צ. נריה: אין לקבוע לדורות הלל ביום העצמאות, כי חסרה ההכרה הדתית. הרב א. י. אונטרמן: על חגיגת יום ירושלים יש להכריז שקיימת הוראה ולא חובה שלפיה כל העובר נקרא עבריין. הרב עבדיה הראיא: הלל שלם בלי ברכה בטוף התפילה ולא אחרי העמידה. הרבנים יצחק קלקמן ושריה דבליצקי: ביום ירושלים הלל שלם בלי ברכה. הרב לייב בארון: אין לומר הלל, אך אין למחות ביד אילו דאומרים זאת בלי ברכה (זהו מנהגם של החרדים המתונים). הרב יהושע קניאל: ראוי לומר הלל עם ברכה. אך במיוחד למתנגדים נוותר על הברכה (מסתמך על הפרטי יוסף שחלל כזה מחוות תחליף לקריאת מגילה).	בגלל ספק ברכה לבטלה נאמר בהחלטת הרבנות הראשית מתש"ד שיש לומר בערב החג: "ויברך דוד את ה' לעני כל הקהל ויאמר דוד ב"ה אלוקי ישראל מו העולם ועד העולם שחתינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". הרב ש. י. ה. קוק מציע לומר אחר ברכת שחתינו את הפסוק: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".	הואשם שמואל טוביה שטערן מטיפה שם אם יש לברך על הדלקת נרות בליל העצמאות (מאמריו הראשון משנת תשי"ד).

שדה חינוך	הלל	קריאת התורה
מחייבי הלל המתגוררים ל"שדה חינוך": הרבנים י. מ. אחריכביר, בר שאל, מ. צ. נרית, מתגוררי החלל מתגוררים ממילא גם ל"שדה חינוך".	החלטת הרבנות הראשית משנת תשי"ז: לומר בליל החג חצי הלל ללא ברכות. ביום לא מוזכרת אמירת הלל. ההחלטה משנת תשי"א מחייבת אמירת הלל בלי ברכה בשחרית ואינה מוזכרת הלל בליל החג.	הרב מ. צ. נרית:
	הרבנים: מאיר ארסעל, שמואל טוביה שטערן בפסקו השני (תשובה ברוחם נכתבה גם ע"י הרב וייס הראב"ד של העדה החרדית) זהו מנהגם של החוגים החרדיים.	

על אבילות כללית ואבילות ספירה

מקורות

הרב בצלאל כהן: איסור תענית והספד ביום העצמאות — דאורייתא (אך צורת חגיגות הזיזים וקביעת מזמורי התורה יקבעו לפי מנהגים ותקנות). הרב מאיר הכהן קפלן מורה לבטל אמירת סליחות ביום העצמאות שחל בשני קמא של בה"ב.

הרב יצחק נסים מתיר להתגלח ולהסתפר ביום העצמאות וכן מתיר לישא למי שלא קיים מצות פרייה ורבייה. הדתית מבוסס על חוסר הביסוס ההיילכתי של אבילות הספירה.

החלטת הרבנות הראשית לגבי יום ירושלים: "אין לנהוג באותו יום הגבלות של ספירה".

מסתמך

הרב עבדיה הדאיא אוסר לישא ולהתגלח ביום העצמאות (בגלל אבילות הספירה), מתיר ביום ירושלים אחרי ר"ח סיון (לא ברור מדבריו אם ההיתר חל מכ"ה אייר). הרב משה מימון: לגבי אבילות אישית אין יום העצמאות עדיף מחנוכה וכל דיני אבילות שנוהגים בחנוכה נוהגים גם ביום העצמאות. "ולענין תענית יארציט, אפשר יש להתנהג בו כמו בחנוכה... ולמעשה הדבר מסור לידי הרבנות הראשית לישראל".

מועצת הרבנות הראשית לא קבעה עמדה לגבי יום העצמאות.

אוסרים

הרב שריה דבליצקי: אין להתיר איסורי ספירה של גילוח ותספורת ביום ירושלים. מתיר סעודת מצוה ושירה וזמרה המותרים בלאו הכי. עבור פשרה מוכן להזיז את יום ירושלים לתחילת חרש סיון.

כמובן ששוללי יום העצמאות ויום ירושלים משאירים בתקפה את אבילות הספירה.

אפשר להבחין בעזרת הטבלה הזאת במספר מגמות. פסקי הרבנות הראשית לגבי יום ירושלים הם הרבה יותר מחייבים מאשר לגבי יום העצמאות. כ"כ היו חכמים שקראו לחגוג את יום ירושלים ולא כתבו זאת לגבי יום העצמאות. הסבה נעוצה ב"חסרונות" יום העצמאות שאינם קיימים לגבי יום ירושלים. הראשון חל ב"ספירה" ממש ואילו השני חל לאחר ל"ג בעומר המפקיע לפי כמה מנהגים את מנהגי האבילות. לראשון היתה תחרות עם תאריכי נסים אחרים שארעו במלחמת השחרור (כגון החלטת האו"ם עבור מדינה עברית, ונצחונות צבאיים על ארצות ערב) ואילו לשני לא היתה תחרות מעין זה. הנס הצבאי של מלחמת ששת הימים היה הרבה יותר מרשים מזה של מלחמת השחרור. הן באבידות והן בנצחון המהיר.

גם העובדה שזכינו במלחמת ששת הימים לבעלות על המקומות הקדושים עזרה ליום ירושלים. לגבי סוג מסויים של חכמים שהסתייגו מהמדינה וממסדותיה, היווה יום העצמאות בעיה שכן אין לך ביום זה אלא ציון של הכרזת המדינה, ואם אינך שמח על מציאות המדינה החילונית למה שתשמח על ייסודה. אך יום ירושלים יכול להחשב לנס טהור ללא כל התחייבות לגבי המדינה.

הבדל אחר הבולט לעין הוא היחס ההלכתי להלל ולשהחיינו ביום העצמאות. בנגוד למספר הרב יחסית של מחייבי הלל תמכו רק שני רבנים באמירת שהחיינו. העניין נעוץ במבנה ההלכתי המיוחד של ברכת שהחיינו. אמנם ברכת שהחיינו נאמרת על כל פרי או מלבוש חדש; אבל כאשר ברכת שהחיינו נאמרת על יום חגיגי מסוים, קיימות דרישות מוגדרות לגבי טיבה של קדושת אותו היום או עשיית מצוה הקשורה ליום.

בגוש של המחייבים בהסתייגות אם יום העצמאות קיימות שתי מגמות. האחת של חברי הרבנות הראשית לישראל הגורסים רבוי באמירות חגיגות באופן שלא תגרומנה כל בעיות הלכתיות. והשניה של רבנים מסוגו של ברוך המוכנים להניח לנפשם של אילו האומרים הלל בלא ברכה אך יפסקו לגבי עצמם בגישה של "שב ואל תעשה". חלק הגון של היהדות החרדית המתונה שייך לגוש שותק זה. ולבסוף כמה הערות על הצדדים הטכניים שבקובץ. כפי שצייתי לעיל עשו ד"ר רקובר ועוזריו עבודה נאה בסידור החומר שנאסף במבוא המפורט בסידור המפתחות ובצורה האסתטית של הקובץ. מובטחני שירבו הקופצים על הספר ובקרב נעמוד לפני מהדורה חדשה ועבודה יש לי כמה הצעות.

כדאי שיצורפו הערות הסבר לתשובות הלמדניות שבקובץ. הערות כאילו יסייעו לקוראים שאינם בני תורה מובהקים בקריאת החומר ובהבנתו. כמו כן מצאתי בקובץ מספר זוטות שהיה מן הראוי לתקן בעזרת הערות מתאימות. אקח שני מקרים קיצוניים:

א) הרב אמסעל במאמרו המתחיל בעמוד רי"ז מתקיף את הרב ראטה על פסקיו המחייבים אמירת הלל ו"שהחיינו" ביום זה. מאמרו של הרב ראטה המחייב הלל נמצא בעמוד ק"ז אך מאמרו המחייב "שהחיינו" נמצא בעמוד ר"ע.¹³ ב) הרב שלמה גורן כותב במאמרו "ברכת שהחיינו ביום העצמאות" (רנ"ד—ר"ס) שרשאים לומר שהחיינו ביום העצמאות, אך הרב נריה במאמרו "לגדרי ברכת שהחיינו" (רס"ה—רס"ו) מצטט את הרב גורן שפסק שחייבים לומר "שהחיינו" ומתקיפו בשל כך.

נסיים בדברי ד"ר זרח ורהפטיג: "והיה הקובץ הזה אות וציון לחשיבותו של היום לעירנותה של ההלכה למאורע הגדול בדברי ימי ישראל".